

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE DEMOKRAT PARTİ MUHALEFETİNİN ANA HATLARI (1945-1950)

THE OUTLINE OF DEMOCRATIC PARTY OPPOSITION IN TRANSITION OF MULTY
PARTY PERIOD (1945-1950)

Engin YETKİN*
Ali KARACA**

Öz

Türkiye’de 1945-1950 yılları arasında üçüncü kez çok-partili siyasal yaşama geçiş denemesi yapılmış ve başarılı olmuştur. Çok partili siyasal yaşama geçişte iç ve dış faktörler kadar CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün de önemli katkıları olmuştur. CHP içinden çıkan milletvekillerinin kurduğu DP, 1947 yılındaki birinci kongresinde Hürriyet Misakı adlı küçük bir programla muhalefetinin ana hatlarını belirlemiştir. Buna göre DP, anayasanın demokratikleştirilmesi, seçim kanununun değiştirilmesi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması üzerine kurulmuş bir muhalefet programı takip etmiştir. Muhalefet ettiği konularda önemli ilerlemeler kaydetmiş olan DP, sadece çok-partili yaşama geçişte önemli bir rol oynamamış aynı zamanda tek parti döneminden kalma otoriter uygulamaların yumuşatılması ve anayasanın demokratikleştirilmesi bakımından da Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışmada DP muhalefetinin ana hatlarına ve CHP üzerinde yaptığı etkilere değinilecek ve dönemin iktidar-muhalefet ilişkilerinin demokratikleşme yönünde nasıl katkıları yaptığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Dörtlü Takrir, Hürriyet Misakı, 12 Temmuz Beyannamesi.

Abstract

In Turkey, between the years of 1945-1950, the transition to a multi-party political life was attempted for the third time and became successful. The RPP (Republican People’s Party) leader and President İnönü made important contributions to the transition to multi-party political life along with the internal and external factors. The DP (Democratic Party) founded by the ex-members of the RPP defined the main parts of its opposition with a small program called Freedom Pact in its first congress held in 1947. According to this Pact, the DP followed an opposition program based on the democratization of the constitution, the amendment of the election law, and the separation between presidency and party leadership. The DP made significant progress in the issues that it opposed. It not only played an important role in the transition to multi-party life but also had an important place in Turkish political life in terms of softening the authoritarian practices of the one-party period and democratizing the constitution. This study will touch upon the main points of

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi (enginyetkin@gmail.com) ORCID ID: 0000-0003-3858-4446

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (akaraca@marmara.edu.tr)

the DP opposition and its effects on the RPP and it will examine how government-opposition relations of the time contributed to the democratization.

Keywords: Republican People's Party, Democratic Party, The Memorandum of the Four, Freedom Pact, 12 July Declaration.

Giriş

Türkiye'de 1923-1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), iki kısa çok partili deneme dışında, 22 yıl boyunca ülkeyi tek başına yönetti. Bu iki dönemden ilki 1924-1925 yılları arasındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) deneyimi, diğeri ise 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi idi. 1930 yılından sonra CHP yönetimi 15 yıl boyunca bir daha çok-partili sisteme geçiş denemesi yapmadı. Atatürk'ün liderliğindeki Türk devriminin yerleşmesi ve devletin kurumsal yapısının güçlenmesi gibi nedenlerle tek parti yönetimi bu süre içinde meşrulaştırılmaya çalışılmıştı. Üstelik Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde (1914-1945) tüm dünyada otoriter-totaliter yönetimlerin yükselişe geçmesi ve bunun Türkiye'ye olan yansımaları etkisini gösterirken CHP yönetimi 1945 yılında Milli Şef İnönü'nün isteği ile Türkiye'de üçüncü kez çok-partili sisteme geçmeyi denedi. Bu çalışmada, öncelikle tek partili yönetimin neden sona erdiği, çok partili yaşama geçişi zorlayan iç ve dış nedenler incelenecek ardından CHP içinden çıkan bir parti olarak DP'nin muhalefetini hangi temeller üzerinde kurduğu ve bunlarda nasıl başarı sağladığı analiz edilecektir.

Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından iç politikada önemli değişimler yaşandı. 1923 yılından beri iki kısa deneme dışında 22 yıldır ülkeyi yöneten bir tek parti vardı ancak bahsi geçen CHP, 1945 yılında üçüncü kez çok-partili sisteme geçmeye denedi. Bunun hem iç hem de dış nedenleri vardı. Öncelikle içeride siyasal denetime rağmen savaş yıllarının etkisinden dolayı toplumsal-ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştı. Savaş boyunca uygulanan katı ekonomi politikalarının halk üzerindeki yıkıcı etkisi; Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi, Yol Vergisi gibi uygulanan vergi politikalarının toplumun üzerindeki etkileri; CHP'nin toplum üzerinde oluşturduğu baskı; yönetim kadrolarında keyfi uygulamalara gidilmesi ve işe alımların suiistimale açık olması; askeri bürokrat seçkinlerle zengin toprak sahipleri arasındaki işbirliğinin azalması gibi olgular tek partinin üzerindeki baskıyı artırmıştı.¹ Dolayısıyla savaş sonrasında fark

1 Abdülvahap Akıncı, Sefa Usta, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (29), 2015, ss. 41-52, s. 47. Toprak, tek partinin sonunu dört kanunun; Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun getirdiğini söylüyor. Bu vergilerin kamu yararına 'el koyma' anlamına gelen savaş hukukunun bir parçası olarak CHP'yi zor durumda bıraktığını ancak hiperenflasyonla karşılaşmamak adına bu vergilerin zorunlu ve 'doğru' olduğunu belirtiyor. Ancak bunun bedelinin halkı karşısına almak ve iktidarı kaybetmek anlamına geldiğinin de farkında olduğunu saptıyor. Dolayısıyla CHP, iktidarı kaybetmek pahasına bu vergilerle toplumsal çöküntünün önünü almış oluyordu. Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu",

edilen toplumsal-ekonomik koşulların değişimi, sınıfsal ayrımı keskinleştirmiş; sınıf farklılığını reddeden halkçılığa rağmen devletçi ekonominin belirli bir zümreyi varsıllaştırması, geniş halk kesiminde tepki yaratmıştı. Bir bakıma Atatürk'ün kalkınma aracı olarak gördüğü devletçilik, onu uygulayan kesimin kar odaklı eğilimleri yüzünden amacından sapmıştı. Devrimler, CHP'yi ele geçiren çıkar odaklı kesimler tarafından manipüle edilmişti. Tüm toplumsal-siyasal güçlerin tek elde toplanması, bir başka deyişle parti-devlet bütünleşmesi, CHP'yi temsil eden sınıfın rakipsiz ve denetimsiz kalmasını ve ülkeye egemen olmasını sağlamıştı. Bu sınıf, devrimleri biçimsel olarak savunmuş ve devrim adına geniş halk kitleleri üzerinde sağlanan siyasal olanaklardan yararlanarak egemenliğini pekiştirmişti.² Dolayısıyla, hem çok-partili yaşama geçiş hem de DP'nin ortaya çıkışı, CHP'nin palazlandığı ancak uygulamaları dolayısıyla CHP'nin ortadan kaldırılmasını isteyen burjuvazi-toprak sahipleri birlikteliğinin iktidarı ele geçirme gayretleri olarak görülebilirdi.³ Eroğul, İnönü'nün tek partili yönetimi terk etmesindeki gerekçeleri, savaş sırasında halkta oluşan hoşnutsuzlukları demokratik yollarla yönlendirme isteği, varlıklı sınıfların artan baskısına yanıt bulma gayretleri, Sovyet tehdidi karşısındaki yalnızlıktan Batı modelini tercih ederek Batı'ya yanaşma hamlesi ve Tanzimat'tan beri devam eden batılılaşma siyasetini sürdürme kaygısı olarak sıralamaktadır.⁴

Dış etkiler ise İkinci Dünya Savaşı'nı liberal demokrasilerin kazanmasıyla yakından ilgiliydi. Türkiye, Tanzimat döneminden itibaren Batıyla yoğun bir ilişki içindeydi; dış gelişmeler, Avrupa'yla olan askeri-siyasal-ekonomik ittifak ya da anlaşmazlıklar, ülkenin siyasal yapısının şekillenmesinde önemli rol oynuyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki gelişmeler de bu genel eğilimi değiştirmede. Türkiye'nin, Avrupa'nın iki savaş arasındaki totaliter rejimleriyle benzerlik gösteren siyasal kurumları vardı. Örneğin, CHP'nin parti anlayışı, Milli Şef kavramı ve bunun Duçe-Führer ile olan yapısal ilişkisi ve Milli Şefin partinin Değişmez Genel Başkanı olması gibi demokratik ilkelere aykırı uygulamaları vardı.⁵ Belki savaş sırasında bu kurumlar içeride eleştirilmiyor dışarıda ise göze batmıyordu; ancak savaşı liberal demokrasilerin kazanması tüm dengeleri değiştirdi. Özellikle Türkiye'nin savaşın son dönemine kadar Batı ittifakının yanında yer almakta ayak diremesi, imajına ciddi bir zarar vermişti. Türkiye hakkında dış kamuoyunda olumsuz bir imaj oluşmuştu; dolayısıyla Türkiye, Batı dünyası içinde yer almak istiyorsa demokratik bir düzene geçerek imajını düzeltmek zorundaydı. Ayrıca sürpriz biçimde gerçekleşen Sovyet istekleri ve buna bağlı olarak Sovyetler Birliği karşısında beliren yalnızlık tehlikesi, Türkiye'nin liberal demokrat Batının yanında yer almasını zorlayıcı kılıyordu.

Toplumsal Tarih, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004, s. 74-75.

2 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1983. s.257.

3 Yetkin'e göre dış etkenler olmasaydı bile halkın tepkisel birikimi ve burjuvazinin iktidar olabilecek güce erişmiş olması tek parti yönetiminin sonunu getirebilirdi. Çetin Yetkin, *age*, s.258. Eroğlu'na göre, CHP'ye karşı muhalefet iki kaynaktan beslenmişti; birincisi egemen sınıfların iktidar arzusu, diğeri ise halkın uzun süreli tek-parti yönetiminden bıkkınlığı idi. Cem Eroğul, *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 86-87.

4 Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye* (içinde), Der. Irvin Cemil Schink ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 175-177.

5 Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.235. Ancak belirtmek gerekir ki Türkiye'deki tek parti yönetimi totaliter bir özentide değildi; güçlü bir siyasal iktidar kurma aracı olarak düşünülmüştü.

Dolayısıyla Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmak ya da tarafsız olmak arasında çelişkili ve batı tarafından tepki çeken bir dış politika ve diplomasi yürütmüştü.⁶ Bunlara Sovyet tehditlerinin de eklenmesiyle boğazlar ve doğudaki bazı bölgeler tehlike altına girince Türkiye'nin batı yanında yer alma süreci hızlandı. Liberal demokrasilerin yanında yer alabilmek için Türkiye'nin iç politikada demokratik bir düzene geçmesi zorlayıcı bir görünüm kazanmıştı.⁷ Sonuçta, demokratikleşen uluslararası ortama ek olarak Sovyetlerle yaşanan politik gerilim, Türkiye'nin siyasal yapısında dönüştürücü bir etki yarattı.

Hem içeride hem de dışarıda yaşanan bu gelişmeler, CHP'nin çok-partili yaşama geçiş kararında önemli bir yere sahip oldu. Çok partili sisteme geçişi sağlayacak somut adımlar ise 1945 yılındaki toprak kanunu tartışmaları sırasında atıldı; CHP içindeki bir grup toprak zengini parti içinde muhalefete başladı. *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* tasarısı, 1945 Mayıs ayında mecliste görüşülmeye başlamıştı.⁸ Toprak kanun tasarısının özellikle 17. maddesi çok tartışıldı; madde, toprak sahipleri tarafından sahip oldukları arazi miktarının 50 dönüme indirileceği biçiminde yorumlandı.⁹ Örneğin Adnan Menderes, kanuna, topraksız köylüye toprak dağıtılırken toprak sahibine 50 dönüm arazi bırakılacağını iddia ederek karşı çıktı. Toprak sahibi milletvekilleri kanuna itiraz ederken Isparta milletvekili Kemal Turan, toprak tespiti, dağıtımı ve danıştay onayı gibi zorlukları göstererek kanunun çıkmasının çok zor olduğunu söyledi.¹⁰ Ancak CHP yönetimi toprak reformunda kararlıydı ve *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, 11 Haziran tarihinde

6 Türkiye'nin savaş sürecindeki dış politika felsefesinin 'etkin tarafsızlık' (active neutrality) olarak tanımlanan stratejiyle açıklanması gerektiğini belirten Deringil'e göre, Türkiye'nin bu politikası dışarıdan bakıldığında 'kaypak ve ilkesiz' olarak görülebilirdi ancak Ankara'dan bakıldığında savaş, Batı'nın kendi başına açtığı bir beladır ve Türkiye, yakın tarihinde İngiltere ve Fransa'ya dostluk besleyecek deneyimler de yaşamamıştır. Dolayısıyla yangından mal kaçırmayı amaçlamayan bir ülkenin mümkün olduğunca bu ateşten uzak durmaya çalışması en doğal hakkıdır. Savaş sırasındaki Türk dış politikası için bkz. Selim Deringil, "II. Dünya Savaşı ve Türkiye-Hasta Adam'ın Dinç Evlatlara", *Toplumsal Tarih*, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004, s. 76-81.

7 1930 SCF deneyi, dünyadaki genel siyasal ve ekonomik koşulların yarattığı zorluklarla mücadele etmenin bir aracı olarak da görülebilir, ancak sonrasında otoriter bir tek parti yönetimi başladı ve savaş sonrasında totaliter rejimlerin çöküşü ile yeniden tek parti yönetimine son verildi. Daha önce Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet, dış siyasal koşullara bağlı olarak tarih sahnesinde yerini almıştı ve tek parti yönetiminin kurulup bozulması da bu geleneği devam ettirdi. Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.255. DP Erzurum milletvekili Profesör Rıfki Salim Burçak, Nihat Erim'e girdiği bir polemikte, CHP ve İnönü'nün çok partili yaşama geçişini tartıştı. Burçak, dış baskı konusunda çekimser kalsa da İnönü'nün savaş sonunda ülke ve dünya şartları içinde tek partili idareyi devam ettirmenin mümkün olmadığını gördüğünü söyledi. İnönü, demokrasilerin tarafında yer almak için demokratik bir rejime geçmenin zorunluluğunu anlamıştı. Cumhurbaşkanı'na geçtikten sonra demokratik bir idare istemesine savaşın engel olduğunu söyleyenlere katılmayan Burçak, mademki İnönü demokrasi istiyordu neden Atatürk öldükten 1 ay sonra CHP tüzüğünde değişiklik yaparak değişmez genel başkanlık hatta milli şeflik gibi unvanları üzerine aldığını Erim'e sordu. Burçak'a göre İnönü, dış koşulların zorlayıcı nedenlerinden dolayı demokrasiye izin vermişti. Bkz. Rıfki Salim Burçak, "Sayın Erim'e Cevap", *Zafer*, 24 Şubat 1951.

8 Tasarı hakkında değerlendirmeler için bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Genişletilmiş 2. Basım, Yurt Yay., Ankara, 1986, s.321; Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, Sayı 8, Aralık-Ocak 1984-1985, s. 54.

9 17. Maddeye göre köylüye dağıtılacak toprak miktarının üç katı sahibine bırakılacaktı, ayrıca bu miktar 50 dönümden aşağı olmayacaktı. "Mecliste Toprak Kanunu Görüşmeleri", *Ulus*, 2 Haziran 1945.

10 Ayrıca toprak meselesinin yeni olmadığını, yıllardır konuşulduğunu, toprak sahibi kimselerin aile ve yakınları üzerinde mülklerini bölerek toprak miktarlarını kayıtlarda küçük gösterdiklerini belirterek konunun ilginç bir yönünü ortaya koydu. "Kemal Turan'ın Sözleri", *Ulus*, 2 Haziran 1945.

345 milletvekilinin oyu ile mecliste kabul edildi. Kanun hakkında bir makale yayınlayan Tarım Bakanı Hatiboğlu, bunun önemli bir inkılap olduğunu söyledi; kanunun felsefesi ve amacını anlattı.¹¹ Tarım Bakanlığı, araştırmalarını ve hazırlıklarını bitirdikten sonra toprak dağıtımına 1946 yılı başlarında başlanacağını bildirdi.

Sonuç olarak 1945 yılındaki toprak reformu tasarısı, devletçi Kemalistler ile liberal Kemalistleri karşı karşıya getirmiş ve aralarında hararetli tartışmalara neden olmuştu. Parti içindeki liberal kesim, demokratik taleplerde bulunarak partiyi açık biçimde eleştiriyordu.¹² Toprak kanunu mecliste tartışılırken CHP'li 4 milletvekili, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP meclis grubuna parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında '*Dörtlü Takrir*' diye bilinen bir önerge verdi.¹³ Saracoğlu, kanun değişikliğinin usul dâhilinde yapılabileceğini, tüzük değişikliğinin ise kongrede yapılabileceğini belirtti ve önerge oy birliğiyle reddedildi.¹⁴ Böylelikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı meclisten geçince liberal muhalifler, anayasal ve ekonomik gerekçelerle kanuna karşı çıktılar ve Demokrat Parti'nin kuruluş süreci başlamış oldu.

İnönü'nün 19 Mayıs'taki demokrasi konuşması, toprak kanunu sırasında mecliste yaşanan tartışmalar ve bütçeye red oyu verenlerin çıkması ülkede bir muhalefet partisinin kurulacağı söylentilerini ortaya çıkarmıştı.¹⁵ Temmuz ayında Gök Okulu sahibi işadamı Nuri Demirağ İstanbul Valiliğine bir dilekçe vererek Milli Kalkınma Partisi (MKP) adında bir siyasi parti kurmak istediğini bildirdi.¹⁶ MKP, çok-partili sisteme geçişte önemli bir adımdı ancak hem iktidar hem de kamuoyu tarafından ciddiye alınmadı, asıl muhalefetin kurulması için toprak kanunu tartışmalarında etkili olan kişileri, yani DP'nin kurucularını beklemek gerekti.

11 Şevket Raşit Hatiboğlu, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu...", *Ulus*, 17 Haziran 1945. 66 maddeden oluşan kanunun maddeleri için bkz. "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", *Ulus*, 17 Haziran 1945.

12 Ahmad'a göre, CHP içindeki toprak sahipleri ile savaş zenginlerinin siyasal gücü kırılmak istenmişti. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005. s.126.

13 Önerge sahibi 'Dörtlerle Atatürk hayranı, İnönü karşıtıydı demektedir; bunun nedenlerinden birisi de İnönü döneminde bu kişilerin önemli makamlara gelemeyişleriydi.

14 "Parti Meclis Grubunda", *Tanin*, 13 Haziran 1945.

15 "İkinci Parti", *Tanin*, 2 Haziran 1945. Emin Sazak, Adnan Menderes ve Hikmet Bayur'un liberal ve muhafazakâr bir parti kurabileceği ayrıca Tevfik Rüştü Aras önderliğinde üçüncü bir partinin de kurulabileceği konuşulmaya başlandı. *Tanin*, 3 Haziran 1945. Belge, CHP'nin içinden sağ ya da sol görüşlü insanların çıkıp bir parti kurması fikrinden ziyade partinin olağanüstü bir kongre toplayıp bu kişileri partiden tasfiye etmesi gerektiğini söylüyor ve meselelerin ikinci bir parti değil CHP'nin meselesi olduğunu ifade ediyordu. Burhan Belge, "İkinci Parti Meselesi", *Tanin*, 5 Haziran 1945. İkinci partinin komünist ya da işçi olamayacağını belki muhafazakâr olabileceğini, ancak geleneklerin savunulmasının bu defa inkılap karşıtlığı yaratabileceğini belirten Kılıçoğlu, yine de meclis içinden hükümeti denetleyecek bir mekanizma kurulmasının ve yaşanacak deneyimle ikinci bir parti kurulmasının gerektiğini belirtti. Hakkı Kılıçoğlu, "Parti İştahı", *Tanin*, 17 Haziran 1945.

16 "Milli Kalkınma Partisi", *Tanin*, 8 Temmuz 1945. Demirağ, partinin programında serbest ekonomi, tek dereceli seçimler, zorunlu askerliğin kaldırılması gibi prensiplerin yer alacağını söyledi. "Bir Milli Kalkınma Partisi Kuruluyor", *Vatan*, 8 Temmuz 1945. Çok partili siyasal yaşama geri dönüşten sonra kurulan siyasi partiler hakkında bkz. Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 44-65; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 139-150. Parti lideri Demirağ, gazetecilere sık sık kuzu ziyafeti verdiği için parti, kamuoyunda 'kuzu partisi' olarak nitelendirilmiş ve dikkate alınmamıştı.

Milli Şef İnönü, çok partili yaşama yeniden dönüşte başat rolü oynamaktaydı; ancak yine de herhangi bir olumsuzluk durumunda geri dönüşe izin verecek gerekli anayasal mekanizmaları da elinde tutmaya devam etmişti. Ayrıca çok partili düzende solun herhangi bir kanadı ile sağın tüm kanatlarının temsiline izin verilmiyordu. Osmanlı düzenine dönmek isteyen gericiler, laiklik karşıtı şeriatçılar ve Nazilere özenen faşistlere yeni düzende yer verilmiyordu. Meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi CHP'ninkinden çok farklı olmayan liberal bir sağcı muhalefetti.¹⁷ Anayasada önemli demokratik değişimler yapılmamıştı; sıkıyönetim ve İstiklal Mahkemeleri devam ediyor, *Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu*'nun 18. maddesi korunuyordu.¹⁸

1945 yılının sonbaharında, dörtlü önerge sahibi muhalif CHP'liler özellikle Vatan gazetesi aracılığıyla hem hükümeti hem de Türkiye'deki demokrasiyi eleştiren yazılar kaleme aldılar.¹⁹ Eylül ayında, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün meclisteki sözleri ve gazetelerde yazdığı yazılar parti disiplinine aykırı bulundu; CHP divanı, bu iki milletvekilinin partiyle ilişkisinin kesilmesine karar verdi.²⁰ Köprülü, partiden ihraç edilmesine bir makaleyle yanıt verdi; eleştiri, düşünce ve basın özgürlüğünün anayasaya aykırı biçimde kısıtlandığını ve matbuat, cemiyetler ve polis kanununun siyasi özgürlükleri ortadan kaldırdığını söyledi. Atatürk'ün siyasette denge ve denetim kurmak için iki defa çok partili sistemi devreye soktuğunu, sonra yeniden siyasal özgürlüklerin kaldırıldığını belirtti ve bağımsız vekillikler ile müstakil grubun kurulmasının

17 Eroğlu'na göre bu muhalefet İnönü'nün tasarladığı 'sadık muhalefet' idi. Ancak muhalefet çok hızlı gelişme göstermiş ve adeta saman alevi gibi her tarafa yayılmıştı. Cem Eroğlu, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", s. 178-179.

18 Sıkıyönetim 1947'de kaldırıldı; idare amirlerine, şüpheli gördükleri kişiyi 3 aya kadar gözaltında bulundurma yetkisi veren 1934 tarih ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi, 2 Şubat 1948 tarih ve 5188 sayılı yasayla değiştirildi. İstiklal Mahkemeleri Kanunu ise, 4 Mayıs 1949'da çıkarılan 5384 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırıldı. Siyasi partilerin anayasal güvenceleri ise sağlanmadı; partileri bir dernek olarak değerlendiren Cemiyetler Kanunu, gerektiğinde onları kapatabileceği bir yasa olarak gören iktidarın elinde çok olmaya devam etti. 1961 Anayasası'na kadar partiler anayasal bir kuruluş olamadılar. Tezinde, çok partili yaşama geçişte, iç-dış baskılara rağmen İnönü'nün başrolü oynadığını belirten Akın'ın değerlendirmeleri için bkz. Fehmi Akın, *Türkiye'de Çok Partili Dizeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 241-248. Benzer biçimde çok partili yaşama 'yumuşak' geçişin dış konjonktür olduğu kadar İnönü'nün becerisi olduğunu iddia eden bir değerlendirme için bkz. Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu", s. 72. İnönü karşıtlığının belirgin olduğu bir incelemede ise Bozkurt, Sovyet tehdidi karşısındaki yalnızlığın İnönü'yü demokrasiye zorladığını aksi takdirde otoriter yönetimin sürecini iddia etmektedir. Celal Bozkurt, *Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü, Siyaset Tarihimizde CHP*, Yayınevi belirtilmemiş, İstanbul, 1969, s. 52-54.

19 Örneğin bkz. M.Fuat Köprülü, "Açık Konuşalım!", *Vatan*, 25 Ağustos 1945. Köprülü, bir başka yazıda, matbuat, cemiyetler ve polis kanununun anayasanın ruhuna uymayan kanunlar olarak gösterdi. Menderese hücum edilmesini ise onun özgürce konuşmasına bağlayarak Menderes'i savundu. "Yalancının Mumu", *Vatan*, 7 Eylül 1945.

20 CHP Genel Sekreterliği, Köprülü'ye yazdığı mektupta, kendisinin meclis konuşmalarında aldığı tavır ve hareket ile parti prensipleri ve parti hükümeti aleyhinde yayın yapmayı şiar edinmiş Vatan gazetesindeki yazılarının parti tüzüğüne aykırı bulunduğunu ifade etti ve Köprülü'den savunmasını istedi. "İhraç Kararının Sebebi", *Vatan*, 22 Eylül 1945. Köprülü, yazılı yanıtında, iddiaları reddetti ve parti tüzüğüne aykırı davranmadığını, Ulus gazetesinde kendi aleyhinde yazılan yazılara yanıt verdiğini söyledi. Kendisinin partinin demokratikleşmesi adına mücadele verdiğini ve 12 Haziran tarihli takririn bunu uzantısı olduğunu söyledi. Menderes de, kendisinden istenen savunmasında benzer noktalara değindi. "Parti Divanı Toplandı", *Vatan*, 22 Eylül 1945. Vatan gazetesi ise parti prensiplerine aykırı hareket etmediklerini ancak demokrasinin gelişmesi adına hükümete bazı eleştirilerde bulduklarını belirterek mektuba tepki gösterdi. Ahmet Emin Yalman, "Halk Partisi Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu'ya", *Vatan*, 23 Eylül 1945.

önemli olduğunu ancak sonuç vermediğini söyledi. Partinin, Avrupadaki totaliter rejimlerden etkilenen bazı kişiler tarafından şekillendirildiğini şöyle iddia etti:

“... Son on beş yıllık siyasi ve fikri hayatımızda, faşizm ile nazizmin İtalya ve Almanya’da, komünizmin Rusya’da vücuda getirdiği muhteşem eserlere hayran olan bir takım sathi görüşlü insanların totaliter prensipleri ve demokrasi düşmanlığını nasıl hararetle müdafaa ettiklerini gördük... Tek parti sistemi, disiplinli hürriyet, hakiki milliyetçiliğin tam zıddı olan mutaassıp ve korkunç ırkçılık nazariyeleri, parti tarafından çıkarılan veya himaye edilen gazete ve mecmualarda birçok muharrirler ve siyasetçiler tarafından şiddetle müdafaa olundu. Bütün terbiye ve propaganda müesseselerine, maarifin resmi programlarına, mektep kitaplarına kadar sokulan bu demokrasi düşmanlığı...”²¹

CHP parti içinde tasfiyeye girişmişti ancak diğer taraftan Milli Şef İnönü konuşmalarında demokrasi vurgusu yapmaya devam ediyordu. 1945 yılı meclis açılışında şöyle dedi:

“... Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir... Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır... Hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır... Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz.”²²

Milli Şef İnönü’nün Kasım ayındaki meclis açılış konuşmasının ardından gerçek muhalefet partisi kuruldu. Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde beyanname, nizamname ve programını İçişleri Bakanlığına vererek faaliyetine başladı. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü partinin kurucularıydı.²³ Parti lideri Celal Bayar, partisi hakkında kısa açıklamalar yaptığı basın toplantısında temel davalarının anayasanın uygulanması olduğunu söyledi ve hedeflerini şöyle açıkladı:

“... Zira milletimiz bu olgunluğa erişmiş bulunmaktadır... Biz tek parti ile demokrasinin kabili telif olmadığına inanıyoruz... Samimi arzumuz şudur: Memlekette milli iradenin, milli hâkimiyetin tahakkuku ve bunların kanuna uygun olarak tecellisidir... Ne maziye ne de şahıslara tariz etmek niyetinde değiliz. Mazinin bir mesuliyeti varsa, bizim hisselerimiz başkalarınınkinden az değildir. Tabi şerefinde de beraber olduğumuz gibi.”²⁴

21 Fuat Köprülü, “Demokrasi Düşmanları”, *Vatan*, 25 Eylül 1945.

22 “Milli Şefin Nutku”, *Tanin*, 2 Kasım 1945.

23 DP Genel İdare Kurulu, 8 Ocak’ta yaptığı toplantıda Celal Bayar’ı parti başkanlığına seçti. Ulus, 9 Ocak 1946. DP’nin kurucu dörtler’ini birleştiren, İnönü’ye küskün olan Atatürk’ün eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras idi. 1940’lı yılların ilk yarısında Aras’ın evinde İnönü’ye küskün bu kimseler birçok kez toplanmıştı. Aras, aynı zamanda Menderes ile akrabaydı. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Üçüncü Basım, 1990, s. 52.

24 “Demokrat Parti’nin Faaliyetine Müsaade Edildi”, *Tanin*, 8 Ocak 1946.

Bayar, partinin 'danışıklı dövüş' olmadığını belirtti, ayrıca kadınlara her hakkın verildiğini ve daha ileri gitmeyeceklerini söyledi. Fuat Köprülü, geçmişte Serbest Fırkalarının deneyimsiz oldukları için başarısız olduklarını ifade ederken Adnan Menderes, bir soru üzerine, partinin CHP'ye göre iki parmak solda, bazı konularda ise iki parmak sağda olduğunu söylüyordu.²⁵ Bayar, parti faaliyetleri için gerekli kaynağın nasıl yaratılacağı sorusuna esprili biçimde şöyle yanıt vermişti:

"... Bir ananeyi yıkmış olacağız. Bildiğimize göre partili gazetelere para verirler, şimdi aksini takip edeceğiz. Mesela gazete sahiplerinden beşer yüz lira istesek vermezler mi?"²⁶

Falih Rıfki, yeni partinin kurulmasıyla meclis grubundaki tartışma ve eleştirilerin artık meclis kürsüsünden yapılabileceğini ve basına yansıtacağını söylüyor ve CHP'yi dikkatli ve uyanık olması gerektiği konusunda uyarıyordu.²⁷ Peyami Safa, CHP, DP ve MKP'nin demokrat, laik ve inkılapçı olduğunu, tüm gazetelerin de aynı iddiayı tekrarladıklarını belirtiyor; ancak tüm muhalefetin bir zamanlar CHP'li olduğunun unutulmaması gerektiğini ve partiyi eleştirenlerin bir zamanlar ona övgüler yağdırdığını hatırlatıyordu. Dolayısıyla yaşanan tartışma, Safa'ya göre, bir düşünce çatışması değil bir çıkar çatışması, iktidar kavgasıydı. Demokrasi, aynı düşüncede birleşenlerin çıkar çatışması değil; aynı milli çıkarda birleşenlerin düşünce kavgası olmalıydı.²⁸ Peyami Safa bir başka yazısında, DP'nin demokrasi söylemlerini eleştirdi ve muhalefet partilerine izin verenin İnönü olduğunu, Bayar ve arkadaşlarının, eleştirdikleri CHP'nin yıllardır üyesi olduklarını yeniden hatırlattı ve çok partili yaşamın Atatürk ve İnönü'nün eseri olduğunu söyledi.²⁹

DP, teşkilatlanma çalışmalarını sürdürürken partiye katılan kimselerin varlıklı ve toprak sahibi kimseler olduğu, yoksul ve topraksız köylünün partiye katılmadığı iddia ediliyordu; hatta Sertoğlu, partinin tüccar ve çiftlik ağaları tröstünü andırıldığını söyledi.³⁰ Diğer taraftan, partinin taşrada hızla geliştiği de söyleniyordu; örneğin, köy ve kasabalarda vatandaşlar biraraya gelip DP şubeleri açıyor ve parti merkezi bile bu durumdan daha sonra haberdar oluyordu.³¹ Eroğlu'na göre ise DP, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de iktidara tamamen sahip olabilmek için bir halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasal örgütüydü.³²

25 Bayar ve Menderes DP'yi hem sağ hem de sol bir parti olarak tanımlarken CHP Urfa milletvekili Esat Tekeli, DP programına atıfta bulunarak, partinin sağda yer aldığını söyledi. Programın 42. maddesinde belirtilen ekonomide özel teşebbüs ve sermayenin esas sayılmasından dolayı partinin ekonomide liberal olduğu ve devletçi CHP'ye göre daha sağda yer aldığını ifade etti. Esat Tekeli, "DP, HP'nin Sağında mı, Solunda mı?", *Vakit*, 7 Mayıs 1946. Aralık 1945'te gerçekleşen Tan Matbaası'nın basılması olayında, DP'nin kurucularıyla solcuların yollarının ayrılmasını isteyen hükümetin parmağı olduğu değerlendirmeleri için bkz. Fehmi Akın, *age*, s. 64-70.

26 "Demokrat Parti'nin Faaliyetine Müsaade Edildi", *Tanin*, 8 Ocak 1946.

27 Falih Rıfki Atay, "Yeni Parti Etrafında", *Ulus*, 9 Ocak 1946. Hüseyin Cahit'e göre, çok parti yerine iki parti daha yararlı olacaktı ve asıl mesele, CHP'yi denetlenmesiydi. Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Partinin Teşekkülü", *Tanin*, 10 Ocak 1946.

28 Peyami Safa, "Bizdeki Demokrasi Kapaşması", *Vakit*, 17 Haziran 1946.

29 Peyami Safa, "Atatürk, İnönü ve Celal Bayar", *Vakit*, 18 Temmuz 1946.

30 Murat Sertoğlu, "Siyasi Parti Mi, Yoksa Tröst Mü?", *Tanin*, 17 Mart 1946.

31 Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 56.

32 Cem Eroğul, *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, s. 94.

Demokrat Parti'nin Kongreleri ve Muhalefetinin Ana Hatları

DP, ilk programında demokrasi, adalet ve karma ekonomi konularını öne çıkarmıştı. Programa göre, siyasal yaşam birbirine saygı gösteren partilerle idare edilmeli ve demokrasi geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleştirilmeliydi.³³ Partiye göre demokrasi, bütün millet işlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatlerini hâkim kılmak, vatandaşın tüm hak ve hürriyetlere sahip olmasını gerçekleştirmek ve vatandaşlar arasında hukuk eşitliği ile çıkarlarda uyumu sağlamaktı.³⁴ İnsanlık onurunun korunması için tüm işsiz yurttaşlara iş bulunması hedeflenirken çeşitli çalışma gruplarının karşılıklı uyum ve çıkar ortaklığı içinde çalışması gerekliliği vurgulanıyordu.³⁵ Çeşitli meslek gruplarının cemiyet, kooperatif ve sendikalar kurmaları gerekli görülürken temel hakların yasayla teminat altına alınması gerektiği belirtildi.³⁶ Milli iradenin tam olarak gerçekleşmesi için seçimlerin serbest ve gizli oyla yapılması, milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olması, devlet memurlarının seçimlere katılmak dışında hiçbir siyasi faaliyette bulunmaması gerektiği ifade edildi.³⁷ Programda laiklik, devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve dini düşüncenin kanunların yapılması ve uygulanmasında etkili olmaması şeklinde algılanmakta ve dinin siyasete karıştırılmasına karşı çıkılmaktaydı.³⁸ Programda inkılapçılık değişen dünyaya ayak uydurmak; halkçılık, hiçbir şahıs ya da zümreye imtiyaz tanımamak; devletçilik ise hem devletin doğrudan ekonomik faaliyetlere girişmesi hem de düzenleme, teşvik ve yardım yollarıyla özel sermayenin gelişmesine yardımcı olması bakımından tanımlanıyordu.³⁹

İçişlerinde hükümet ve teşkilatı, halkın dışında ve üstünde değil, halk tarafından kamu hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare teşkilatı olarak görülüyordu. Memurlara verilen kanuni yetkiler, idari otorite temini bahanesiyle keyfi olarak kullanılamaz ve iyi bir idare cihazı için yetkilerin ve sorumlulukların sınırları kesin biçimde çizilmeliydi. Bütün yetkilerin belirli ellerde toplanması ve sorumlulukların zafiyete uğraması sonucunu doğuran bürokratik zihniyetin kaldırılması amaçlanmaktaydı.⁴⁰ Memurların halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve sorumluluk hislerine bağlı ve ihtisas sahibi olmaları gerekliydi. Memurların yaşam koşulları ve gelecekleri emniyet altına alınmalı, aylıkları ile emeklilikleri geçim kaygısından kurtulacak seviyeye getirilmeliydi. Tayin, terfi ve cezalandırmada objektif usuller uygulanmalı, liyakat ve çalışkanlık terfide başlıca esas olmalıydı.⁴¹ Yükseköğretimin Batı standartlarına çıkarılması, üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olması gerekliydi.⁴² Ayrıca, adalet, sanayi, tarım

33 *Demokrat Parti Programı 1946*, Umumi Prensipler, Madde 1, s. 1.

34 *Demokrat Parti Programı 1946*, Umumi Prensipler, Madde 4, s. 1.

35 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 5 ve 6, s. 1 ve 2.

36 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 7 ve 8, s. 2.

37 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 9 ve 10, s. 3.

38 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 14, s. 4.

39 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 15, 16 ve 17, s. 4 ve 5.

40 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 19, s. 6.

41 *A.g.e.*, Umumi Prensipler, Madde 23, s. 7.

42 *Demokrat Parti Programı 1946*, Milli Eğitim İşleri, Madde 38, s. 11.

ve ticaret alanlarında devletin yapması gerekenler ve partinin anlayışı programda ifadesini buluyordu.⁴³

DP'nin kurulması ve programı, iktidar partisi CHP'de önemli değişikliklere neden oldu. CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı parti tüzük ve programında değişiklikler yaparak önemli kararlar aldı. Tüzükteki *Değişmez Genel Başkan(lık)* yerine *Genel Başkan(lık)* ifadesi getirildi ve parti başkanlığı dört senede bir yapılacak seçime tabi tutuldu. Seçimlerin tek dereceli olması, vatandaşların cemiyet kurma özgürlükleri ve *Müstakil Grup*'un kaldırılması gibi önemli kararlar alındı.⁴⁴ İnönü, kurultay sonunda oy birliği ile yeniden başkanlığa seçildi; Saracoğlu CHP Genel Başkan Vekilliğine tayin edilirken Genel Sekreterliğe Nafi Atuf Kansu seçildi.⁴⁵ Belirtmek gerekir ki, tek dereceli seçim kararı, tek partili meclis geleneği olarak önce CHP kurultayında karara bağlanmış ardından mecliste kanunlaşmıştı. Türkiye'de tek partili yönetim sona ermişti; ancak önemli kararlar gelenek olarak hala CHP kongresinde karara bağlanıyor ardından meclis onayına sunuluyordu.⁴⁶

DP, yayınladığı bir beyannameyle İnönü'nün kurultaydaki sözlerini eleştirdi. Seçimlerin erkene alınması ve cumhurbaşkanının parti başkanlığı sıfatını hala taşıyor olmasının doğal karşılanması eleştiriliyordu. Beyanname, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide toplanması geleneği ve bu keyfiliği savunan İnönü'ye karşı çıkılıyordu. İnönü'nün, 'anayasanın bu kişinin (cumhurbaşkanının) tarafsız kalacağına inanması' ifadesinin yanlış olduğu, anayasanın böyle bir birleşime izin vermediği, bu anlamın CHP tarafından çıkarıldığı ve durumun hukuksuz olduğu söyleniyordu. Anayasaya göre devlet başkanı sorumsuzdu; icra işleri (yürütme) meclise karşı sorumlu olan bakanlar tarafından yürütülüyordu ancak devlet başkanının parti başkanlığını da üstlenmesi anayasadaki sorumsuzluk prensibiyle çelişiyordu; ayrıca cumhurbaşkanının bir partinin üyesi olması, çok partili sistemde diğer partilerin karşısında cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesini bozuyor ve eşitsiz bir durum yaratıyordu. Devlet başkanının milletvekili olduğu halde meclis müzakere ve oylamalarına katılmasının anayasa tarafından yasaklanması, sahip olduğu yetki ve dokunulmazlıklara dayanarak bir partiye yakın durma ihtimalinin yaratacağı adaletsizliği ve eşitsizliği önleme amacından kaynaklandığı hatırlatılıyordu.⁴⁷ Nihat Erim, DP'nin konuyu hukuki bakımdan ele almadığını, amacının CHP'yi zayıflatmak olduğunu söyledi. Anayasanın

43 DP programı 85 maddeden oluşuyordu, ayrıntılı bilgi için bkz. *Demokrat Parti Programı 1946*.

44 Parti genel başkanının seçimi tüzüğün 4. Maddesindeki değişimle sağlandı, değişmez genel başkanın genel başkan olarak değiştirilmesi ise geçici ek madde ile yapıldı. Partilerin kurulmasını sınırlayan madde ise parti programının 22. maddesi idi ve kaldırıldı. "Parti Kurultayı", *Vakit*, 11 Mayıs 1946. Siyasi partilerin kurulması ile birlikte parti içi denetim mekanizması olarak kurulan Müstakil Grup işlevsiz kalmış oldu ve kaldırıldı. "Büyük Parti Kurultayı", *Akşam*, 12 Mayıs 1946.

45 "Parti Kurultayı Dün Kapandı", *Vakit*, 12 Mayıs 1946.

46 Anayasal sistemin çok partili yaşama uydurulması çalışmaları 1950 yılına kadar devam etti. Nitekim Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1938-45 arası dönemi 'Tek-Partili Milli Şeflik Rejimi', 1945-50 arası dönemi ise 'Milli Şefli Çok Partili Rejim' olarak tanımlamaktadır. Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", *Türkiye Tarihi*, Cilt 4: Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980), s.134.

47 İlginç olarak, 46 seçimleri öncesinde CHP, İnönü'yü nereden aday gösterirse DP'de aynı şekilde Cumhurbaşkanı İnönü'yü o ilde listenin en başına yazarak kendi adayı gibi göstereceğini iddia ediyordu. *Akşam*, 14 Haziran 1946. "DP'nin Bir Beyanname", *Akşam*, 14 Mayıs 1946.

parti başkanlığı ile devlet başkanlığını birleştirmeyi engellemediğini, hatta 7. maddede yer alan ‘*meclisin, yürütme yetkisini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği bakanlar kurulu eliyle yürütür*’ ifadesinin ve kuvvetler birliği sisteminin cumhurbaşkanına bu yetkiyi verdiğini savundu. Anayasanın 7. maddesine göre bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmekte, dolayısıyla kabine ile cumhurbaşkanı arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta ve yürütme yetkisi cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktaydı. Bu yetkinin, çoğunluğu elde etmiş bir partinin üyesi dışında birine verilmesinin mantıklı olmadığını belirtti. Anayasanın esas kaide olarak yürütme ve yasamayı mecliste topladığı, yasamanın meclis tarafından, yürütmenin ise başlarında cumhurbaşkanı bulunan ve onun atadığı kabine tarafından kullanıldığını hatırlatan Erim’e göre anayasa, cumhurbaşkanını sorumsuz kılmıştı ancak hükümet işlerinin altında imzası bulunduğu için pratikte sorumluluk sahibiydi ve DP iddiaları gerçekçi değildi.⁴⁸

Sonuç olarak, CHP’ye göre devlet başkanı, başbakan ve bakanların aynı partiden olması ve aralarındaki sıkı işbirliği sistemin istikrarı ve işlerin düzenli yürümesi için gerekliydi. Anayasa Profesörü Ali Fuad Başgil, en yüksek devlet makamında bulunan devlet başkanının bitaraf (tarafsız) olması gerektiğini söylüyor, konunun bir anayasa meselesi olmaktan ziyade tarafsızlık konusu olduğunu belirtiyordu.⁴⁹

CHP yönetimi DP’nin yeni teşkilatlanmasını fırsat bilerek belediye ve genel seçimleri erkene almak istiyordu. Mayıs 1946’da belediye seçimleri yapıldı ve bunu CHP taktiği olarak gören DP seçime katılmadı. DP muhalefetinin CHP üzerindeki etkisi sürüyordu ve anayasanın demokratikleşmesi için önemli adımlar atıldı. Belediye Seçimlerinin hemen ardından 5 Haziran’da *Cemiyetler Kanunu* ve *Seçim Kanunu*, 13 Haziran’da ise *Matbuat Kanunu* kabul edildi.⁵⁰ Yeni cemiyetler kanunuyla siyasi derneklerin kurulmasının önü açılmıştı ancak bir tehlike vardı; anayasaya girmiş olan CHP’nin altı ok’una karşı siyaset yapmak! Bunu önlemek için Ceza Kanunu’nda değişiklikler yapıldı.⁵¹ Özellikle anayasanın 141 ve 142. maddeleri,

48 Erim, anayasanın DP tarafından bir bütün olarak ele alınmadığını iddia ediyordu. Nihat Erim, “Devlet ve Parti Başkanlıkları”, *Ulus*, 16 Mayıs 1946. Cumhurbaşkanının partili olmasının bir anayasa gereği olduğunu anlatan bir başka yazı için bkz. Asım Us, “DP ve Cumhurbaşkanlığı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1946. Bir başka yazıda Us, cumhurbaşkanı-parti başkanı birlikteliğinin yeni olmadığını ve Atatürk’ün cumhuriyetin başından itibaren bu durumda olduğunu söyledi. SCF zamanında Fethi Bey’in de aynı eleştirileri yapmasına rağmen Atatürk’ün parti başkanlığını bırakmadığını ve bugünkü Demokratların o gün ve sonrasında hep Atatürk’ün yanında olduklarını söyledi. Asım Us, “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi”, *Vakit*, 23 Haziran 1946. Devlet başkanının partiler üstü olması gerektiğini ve tek bir şahsa bağlı bir partinin zayıflığına işaret eden Yalman, İnönü’nün şahsi etkisiyle CHP’nin disiplinli toplantı ve tekelci (inhisarcı) tek parti manzarasına sahip olduğunu söyledi. Ahmet Emin Yalman, “Devlet ve Parti”, *Vatan*, 17 Temmuz 1946.

49 “Anayasanın Tadili İçin Ne Düşünüyorlar”, *Tan*, 24 Aralık 1948.

50 *Matbuat, Seçim, Cemiyetler, Polis, İş ve Üniversiteler Kanunları* gibi anti-demokratik kanunların iktidar ve muhalefet tarafından değerlendirilmesi ve kanunlarda yapılan değişiklikler hakkında bir çalışma için bkz. Abdullah Karabacak, *1946 Yılında Anti Demokratik Kanunlar Üzerinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Bunların Basın ve Kamuoyunda Yansımaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 45-119.

51 *Cemiyetler Kanunu*’nun çeşitli dernek ve cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan 9. maddesi değiştirildi. Maddeye göre devletin ve milletin birlik-bütünlüğünü bozan, din, aile, ırk esasına dayanan ve bölgecilik amacı güden siyasi derneklerin kurulması yasaklanıyordu. “Yeni Cemiyetler Kanunu”, *Vakit*, 11 Haziran 1946. Öncesinde ise

altı ok'tan yalnız cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerini yaptırım altında bırakıyor; inkılapçılık, halkçılık, milliyetçilik ve devletçilik prensiplerine aykırı kurulan cemiyetlere yönelik yaptırımlar yürürlükten kaldırılıyordu.⁵²

Değişiklik sırası basına geldiğinde Matbuat Kanunu tasarısı üzerinde önemli tartışmalar yaşandı.⁵³ DP milletvekili Adnan Menderes, yalnızca 50. maddenin değiştirilmesini yeterli bulmuyordu; Meşrutiyet devrinde bile kanunun daha ileri seviyede olduğunu ve kanunun birçok maddesinin demokratikleştirilmesi gerektiğini söyledi. Bazı CHP milletvekilleri ise 50. maddenin değiştirilmesine bile karşı çıktı. Menderes, kanun değişikliğinin demokratik bir ruhun değil, bir endişenin göstergesi olduğunu söyledi. Feridun Fikri Düşünsel'in şu sözleri, kanun etrafında dönen tartışmaların bir özeti gibi oldu:

"... Menderes arkadaşımız tereddüt ve endişeli olduğunu söyledi. Hayır arkadaşlar... Hükümetin elindeki bir silahı bırakması hiçbir zaman bir tereddüt ve endişe eseri olamaz..."⁵⁴

Menderes, matbuat hürriyetinin yanlış algılandığını söyledi ve şöyle dedi:

"... Matbuat hürriyeti acaba memleket ve milletin menfaati ile tezat halinde midir? Bunlar birbirinden ayrı şeyler midir? Bu memleket matbuat hürriyetinden ziyade son zamanlarda hürriyetsizliğin ıstırabını çekmiştir."⁵⁵

Sonuçta kanun, gazetelerin hangi hallerde ve hangi mahkeme tarafından kapatılacağı tartışmalarına konu oldu ve 50. madde değişikliği mecliste kabul edildi.⁵⁶

Belediye seçimlerinin ardından gündem genel seçimlere geldi. CHP, ilk çok partili, tek dereceli ve çoğunluk usulüne göre yapılacak genel seçimin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılacağını ilan etti. Bayar, mayıs ayında, erken bir tarihte yapılırsa bile seçime katılacaklarını açıkladı ancak tek dereceli seçimi ve kanunsuz müdahalelerin yapılmamasını şart koşuyordu.⁵⁷

olağanüstü kongrede parti programının cemiyet kurulmasını engelleyen maddesi kaldırılmıştı. Parti programının 22. maddesine göre 'cins, sınıf ve bölgesel fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadeleleri yayma maksadıyla' cemiyet kurulamaz deniyordu. "Parti Kurultayı", *Vakit*, 11 Mayıs 1946.

52 "CHP'nin Altı Umdesi", *Vakit*, 12 Haziran 1946. Aynı oturumda Hüseyin Cahit'in başkanlığındaki 'Basın Birliği' de lağvedildi.

53 Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi değiştirildi. Bu madde hükümete gazete kapatma yetkisi veriyordu; değişiklikle birlikte bu yetki mahkemelere devredildi.

54 "BMM'de Basın Hürriyeti", *Vakit*, 14 Haziran 1946.

55 "BMM'de Basın Hürriyeti", *Vakit*, 14 Haziran 1946.

56 İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde çıkarılan basın kanunları, sansürler ve özellikle Tasvir-i Efkâr gazetesinde muhalif yazılarıyla tanınan Bedii Faik'in (Akın) dönemi eleştiren yazıları için bkz. Şükran Akpınar, "Milli Şef Dönemi"nde Babıali'nin Varolma Mücadelesi ve Muhalif Bakışın Bedii Faik'in Yazılarından Tahlili, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 54-147. Milli Şef İnönü döneminde (1939-1945) kapatılan gazetelerin adları ve kapanma süreleri için bkz. Cemil Koçak, "Milli Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı", *Kekibeç*, Sayı 2, 1995, ss. 149-160, s. 152.

57 "Muhalefet ve Seçimler", *Akşam*, 27 Nisan 1946. Falih Rıfki, Bayar'ın eski bir CHP'li olarak partinin tek partili bir sistem kurmak istemediğini, muhalefet partilerine ara sıra izin verildiğini ancak halkın olgunlaşmasının beklendiğini ve şeriat tehlikesinden dolayı tek partili bir yönetim olduğunu bilmesi gerektiğini yazdı. Falih Rıfki Atay, "Celal Bayar'ın İki Demeci Üzerine", *Ulus*, 8 Mayıs 1946.

1946 milletvekili seçimi, 21 Temmuz'da yapıldı; seçime CHP, DP ve MKP başta olmak üzere altı parti katıldı.⁵⁸ Seçimler, açık oy, gizli sayım ve döküm esasına göre yapıldı.⁵⁹ Seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilliğinden 397'sini CHP, 61'ini DP kazandı, 7 bağımsız milletvekili de meclise girmeyi başardı.⁶⁰ Milli Şef İnönü seçim sonrası bir beyanname yayınladı ve şöyle dedi:

“... Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin ilk vazifedir... Meclisteki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde olarak fikir ayrılıklarını vatan için yapıcı bir şekilde ayarlamak gelecek vazifemiz olacaktır...”⁶¹

Seçim, CHP'nin zaferiyle sonuçlanmıştı ancak seçim tartışmaları bitmemişti; seçimin hemen ardından muhalif partilerce seçime hile karıştırıldığı ve yolsuzluk yapıldığı iddia edildi. Seçimleri idare etmekle görevli vali ve kaymakamlar ile kolluk kuvvetlerinin seçim öncesinde ve sonrasında yetkilerini iktidar partisinin kazanması yönünde suiistimal ettikleri iddia ediliyordu.⁶²

Yeni meclisin ilk toplantısı öncesi CHP ve DP, ilk grup toplantılarını 3 Ağustos tarihinde yaptı. CHP, bu toplantıda cumhurbaşkanı ve meclis başkanı adaylarını belirledi, meclisi boykot etme ihtimali olan DP ise meclis çalışmalarına katılma kararı almıştı.⁶³ Türkiye'deki ilk çok partili seçimin ardından oluşan 8. Dönem TBMM, 5 Ağustos'taki ilk oturumunda 388 oyla İnönü'yü

58 Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi de seçimlere katıldı. Ancak sadece CHP ve DP milletvekili çıkardı. Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV, Ankara, 2003, s. 362.

59 Belirtmek gerekir ki, seçimlerde hile ve usulsüzlük yapılmasının seçim sistemiyle yakından ilgisi vardı. Örneğin sandıklardan çıkan oylar, sayıldıktan sonra imha ediliyordu. Böylece mazbatalarda tahrifat yapıldığı iddia edilse bile oyların yeniden sayılması mümkün olmuyordu. Partiler isterlerse oy pusulalarını sandıklara veya evlere kendileri ulaştırıyordu. Seçmenler eğer yanlarında getirmedilerse, açıkta bir masa üzerinde duran oy pusulalarından birini alıp zarfa koyuyor, sonra sandığa atıyordu. Böylece hangi partiye oy verdikleri belli oluyordu. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.143, dipnot 86.

60 Erol Tuncer'e göre dağılım 397, 61, 7 idi; mükerrer milletvekillikleri çıktıktan sonra ise 397, 59, 6 olmuştu. Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, s. 362. Bazı milletvekilleri iki ilde birden adaylığını koyup seçildikleri için mükerrer sayılmışlardı; bundan dolayı milletvekili dağılımı için çeşitli sayılar verilmektedir. Örneğin Vatan gazetesinde dağılım 395 CHP, 66 DP, 4 bağımsız şeklindeydi. Bkz. “Seçimin Kati Neticesi”, Vatan, 25 Temmuz 1946. Ancak bir süre sonra TBMM Genel Kurulu, CHP Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan'ın yerine DP adayı Kemal Zeytinoglu'nun milletvekilliğini onayladı. Böylece sandalye dağılımı CHP 396, DP 61, bağımsızlar 6 olarak gerçekleşti. İstanbul milletvekillerinden bazıları şunlar oldu: Fevzi Çakmak, Adnan Adıvar – bağımsız, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Cahit Baban-DP, Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi, Recep Peker-CHP. “İstanbul Milletvekilleri”, Vatan, 25 Temmuz 1946. Milletvekili listesi için bkz. Vatan, 26 Temmuz 1946.

61 “Milli Şefin Beyanname”, *Vakit*, 25 Temmuz 1946.

62 Hile ve yolsuzluk iddiaları için bkz. Vatan, 22-27 Temmuz 1946. Yalman, CHP'yi totaliter bir tek parti idaresi olarak seçime hile ve yolsuzluk karıştırmakla suçladı ve milli iradenin sandığa yansıtılmadığını söyledi. Ahmet Emin Yalman, “Kırılan Emniyet”, Vatan, 24 Temmuz 1946. Ali Fuat Başgil, yazdığı bir makalede seçim kanununun kolaylık, serbestlik ve dürüstlük temel ilkelerine sahip olması gerektiğini ve Türkiye'nin ilk tek dereceli seçimi olan 1946 seçimlerinin bu ilkeler bakımından eksikleri olduğunu söyledi. Ali Fuat Başgil, “Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksikleri”, Vatan, 20 Aralık 1946. Ayrıca bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4, Rey Yayınları, İstanbul, s. 78-79.

63 CHP, cumhurbaşkanlığı için İnönü'yü, meclis başkanlığı için Kazım Karabekir'i, DP ise cumhurbaşkanlığı için Fevzi Çakmak'ı, meclis başkanlığı için Yusuf Kemal Tengirşenki'ni aday göstermeye karar verdi. “Partiler Dün Toplantılarını Yaptılar”, Vatan, 4 Ağustos 1946.

cumhurbaşkanı, 379 oyla Kazım Karabekir'i de meclis başkanı seçti.⁶⁴ İnönü, yeni kabineyi kurması için Recep Peker'i görevlendirdi. Peker, 1930'lu yılların CHP Genel Sekreteri ve 40'lı yılların içişleri bakanıydı ve partinin otoriter kanadının önde gelen isimlerindendi. Ayrıca Peker, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde hükümetin mali politikalarını sert biçimde eleştirmesiyle parti içinde de dikkatleri üzerinde toplamıştı. Böylelikle, savaş sonrasında çok partili demokrasi ve liberalizm söylemleriyle öne çıkan İnönü, muhalefet partilerine karşı sert bir mücadeleye girileceğini göstermiş oldu.⁶⁵

Peker'in liderliğindeki kabinenin ilk işi bazı kanunlarda değişiklik yapmak oldu; '*Basın Kanunu*' ve '*İçtimaatı Umumiye Kanunu*' mecliste müzakereye getirilmişti. Hükümet, basın kanunuyla, basın özgürlüğünün değil, yalan ve uydurma haberlerin önüne geçilmesinin hedeflendiğini iddia ediyordu. DP'li vekiller, kanundaki '*halkın huzurunu bozmak*' gibi ifadelerin belirsizlik içerdiğini ve bunun basın özgürlüğünü zedeleyeceğini iddia ederek kanuna itiraz ettiler. Adnan Menderes, tasarıda yer alan '*devlet ve millet çıkarlarına hizmet etmek*' ifadesinin subjektif olduğunu, ifadenin kişi ve durumlara göre değişebileceğini belirterek kanuna itirazlarını dile getirdi. DP'liler kanunun, yeni tasarıyla birlikte son bir buçuk yıldaki demokratik gelişmelere aykırı yönde bir gelişme olacağını belirtiyordu.⁶⁶ Basın kanunu müzakerelerinin ilk günleri oldukça hararetli geçti; 9, 12 ve 17. maddeler değişikliğe uğradı.⁶⁷ Ertesi günlerde kanunun diğer maddeleri üzerinde de şiddetli tartışmalar yaşandı, DP'li vekiller yeni kanunla cezai yaptırımların ağırlaştırılmasını eleştiriyordu ve kanuna red oyu verdiler ancak meclis çoğunluğuna sahip CHP kanunu istediği biçimiyle meclisten geçirmeyi başarmıştı.⁶⁸

İnönü, Ekim ayında Antakya kentini ziyareti sırasında DP hakkında olumlu açıklamalar yaparak partiler arasında yaşanan gerginliği biraz olsun yumuşattı. DP'nin ülke demokrasisinin gelişimi için önemli olduğunu ve DP'yi desteklediğini söyleyen İnönü, birlikte çalışmanın önemini vurguladı. Aradaki anlaşmazlıklardan doğan sıkıntıların sorumlusunun CHP olacağını, zira iktidar partisi olarak daha hazım-kâr ve mülayim olmak zorunda olduklarını, bir gün DP iktidara gelirse onların da mülayim hareket etmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca İnönü, gurur ve onurla geleceğe yönelik şöyle bir çıkarımında bulundu:

64 Fevzi Çakmak ise 59 oy aldı. "BMM Dün Açıldı", *Vatan*, 6 Ağustos 1946. İlginç olarak, Cumhurbaşkanı İnönü, meclis salonuna girdiğinde tüm CHP vekilleri kendisini ayakta alkışlayarak karşılarken DP'li vekiller yerlerinde sessizce oturmayı tercih etti ve ilk muhalefetlerini gerçekleştirmiş oldu. DP'li vekiller, şahıslar için ayağa kalkmanın bir tek parti geleneği olduğunu söylediler.

65 Aslında İnönü, önce Hilmi Uran'a teklif götürmüş ancak kabul edilmemişti. İnönü ile arası iyi olmayan Peker'in başbakanlığı, seçim sonuçları üzerindeki tartışma ve güçlü bir muhalefet beklentisinden dolayı İnönü'nün bir taktiği ve görevi reddedenler için de gelecekte meydana gelebilecek siyasi tartışmalardan dolayı yıpranma endişesinin sonucuydu. Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 77.

66 "Basın Kanununun Tadili", *Tanin*, 14 Eylül 1946.

67 9. madde, mülki amire ruhsatname yerine beyanname verilmesini düzenlerken 17. Madde, beyannamenin uygun olmadığı hallerde gazete çıkarmak isteyene ek süre veriyordu. "BMM'de Basın Kanunu Müzakeresi", *Vatan*, 18 Eylül 1946.

68 "Matbuat Kanunu Dün Kabul Edildi", *Vatan*, 21 Eylül 1946. Ayrıca ceza kanununun 140, 159 ve 160. maddeleri de değişikliğe uğradı. 34. Madde, uydurma haberlerin cezalandırılmasını düzenliyordu. Değiştirilen maddeleriyle basın kanunu için bkz. *Vatan*, 25 Eylül 1946.

“Bütün siyasi ve askeri vazifelerin hiçbirini kale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir.”⁶⁹

Cumhurbaşkanı İnönü, CHP Genel Başkanı sıfatına rağmen partiler arasında bitaraf olacağına dair mesajlar veriyordu. DP Genel Başkanı Bayar, İnönü'nün açıklamalarının gecikmiş olduğunu söyledi ve cumhurbaşkanlığı makamı ile parti başkanlığı makamının ayrılması gerektiğini uzun zamandır söylediklerini ve bunun, partilerinin ana prensiplerinden biri olduğunu belirtti. Ayrıca anlaşmazlıklardan doğan sıkıntıların sorumlusunun CHP'de olacağına dair beyanatı memnuniyet verici bulmasına rağmen bunun sözde kalmaması ve maruz kaldıkları haksızlıklardan dolayı ilgili kişilerin cezalandırılması gerektiğini söyledi. Zira bazı valilerin '*ben burada olduğum sürece DP kurulamaz*' ve '*ben burada Halk Partisi valisiyim, nasıl bitaraf kalabilirim*' dediklerini belirterek bunlardan etkilenen birçok kaymakamın da tarafsızlıklarını koruyamadığını söyledi ve yine de millet adına mücadeleye devam edeceklerini ifade etti.⁷⁰ DP milletvekili Cihat Baban, basın ve seçim kanunu, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmış olması, memur ve idarecilerin devletin değil tek parti hükümetinin memur ve idarecisi gibi davranmasının önemli demokrasi sorunları olduğunu ve İnönü'nün açıklamalarının millete ferahlık verdiğini söyledi. Ancak Baban'a göre İnönü'nün parti ve devlet başkanlığını kendisinde toplaması ve DP'yle seçim yarışına girmesi halkın sevgi ve saygısında bir azalma yaratmıştı ve İnönü'nün otoritesi yıpranmıştı. İnönü'nün devlet başkanı olarak değil de bir parti başkanı olarak hareket etmesi kendisine zarar veriyordu ve tarafsız kalması demokrasinin yerleşmesi için önemliydi.⁷¹

DP muhalefetinin en büyük isteği, demokratlardan ve halk partilerden oluşacak milli bir hükümet kurulması ya da en azından seçim kanununda değişiklik yapılmasıydı. Bu isteklerin dillendirildiği bir dönemde, 1947 yılı başında, DP ilk kongresini topladı.⁷² DP Başkanı Bayar, kongrede, partinin ortaya çıkış koşullarını ve mücadele ettikleri alanları anlattı. Parti ile devlet mekanizmasının birleşmesinin olumsuz bir sonucu olarak DP'nin CHP ile değil bizzat hükümet kuvvetleriyle mücadele etmek zorunda kaldığını söyledi. Bu durumun en önemli nedeni olarak cumhurbaşkanının hala hükümet partisinin başında bulunuyor olmasını gösterdi. Bayar'ın

69 “İnönü Partiler Arasında Bitaraf Kalıyor”, *Vatan*, 11 Ekim 1946. İnönü'nün sözlerini değerlendiren Fenik, cumhurbaşkanının, ait olduğu sorumsuz makamına döndüğünü ve millet karşısında asıl sorumluların siyasi partiler olduğunu söyledi. Halk idaresi için önemli bir aşama kaydedildiğini belirten Fenik, ilginç olarak İnönü'nün zaten bir süredir partisiyle ilgili olmadığını söyledi. Mümtaz Faik Fenik, “Devlet Başkanlığı ve Partiler”, *Vatan*, 13 Ekim 1946.

70 “Bayar'ın Gazetemize Beyanatı”, *Vatan*, 13 Ekim 1946. Bayar, bir başka demecinde valiler ile idare amirlerinin partiler arasında tarafsız olmadığını hatta devlete bağlı işletme ve kurumlarda da aynı durumu gördüklerini söyledi. *Vatan*, 16 Ekim 1946.

71 Cihat Baban, “Hatay'daki Hasbihal...”, *Tasvir*, 13 Ekim 1946.

72 Kongre, 7 Ocak'ta Ankara'da ‘Yeni Sinema’ (Ulus Sineması) binasında toplandı. Aslında TBMM, Halkevi ya da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi uygun bir alan bulunabilirdi ama CHP bu konuda zorluk çıkarmıştı. Bayar, kongre için hangi salon sahibine başvurdukları önce kabul edip ardından çeşitli bahanelerle salonu vermekten vazgeçtiklerini, otellerin de aynı tavırda olduklarını belirtiyor ve yaptıkları bütün rezervasyonların ertesi gün iptal edildiğini anlatıyor. Sonunda Ankara'lı DP'lilerin şehre gelecek delegeleri kendi evlerinde misafir etmeye karar vermeleriyle birlikte idare, baskı tedbirlerini kaldırmış ve oteller rezervasyon kabul etmiştir. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Birinci Basım, Baha Matbaası, İstanbul, Tarihsiz. s. 67.

konuşmasında üç madde öne çıkmıştı. Birinci maddeye göre vatandaş hak ve hürriyetlerini engelleyen ve anayasaya uymayan kanunlar kaldırılmalıydı. İkinci madde, vatandaşın oyunu güvenli ve korunaklı biçimde verebileceği bir seçim kanunu değişikliği idi. Üçüncüsü ise devlet başkanlığı ile parti başkanlığının bir kişide birleşmemesi esasının kabul edilmesiydi.⁷³ Bayar, partinin temel politikasının bu üç esas üzerinde yükseleceğini söyledi. Ertesi gün delegeler kongrede söz aldı; CHP'nin Türk halkının vasiliğine soyunması eleştiriliyor, 'Atatürk sağ olsaydı DP'nin başına geçirdi' gibi konuşmalar yapılıyordu.⁷⁴ DP Kongresinin üçüncü gününde yukarıda belirtilen üç esas, "Hürriyet Misakı" (Özgürlük Sözleşmesi) olarak kabul edildi. Buna göre DP, bu üç esas üzerinden siyaset yürütecek ve iktidar gerekli adımları atmadığı takdirde meclisi boykot edip sine-i millete başvuracaktı.⁷⁵

DP kongresinde alınan kararlar, CHP içinde yoğun bir tartışma yarattı. Tartışmalar, DP'ye karşı izlenecek siyasetin otoriter ya da ılımlı olarak iki farklı yolda takip edilmesi gerektiğini söyleyen bir gruplaşmaya yol açtı. İlimli kanadın isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver, Muhittin Baha Pars ve bir grup milletvekili, parti tüzüğüne iyileştirilmesi, programda değişiklik yapılması ve daha demokratik esaslar getirilmesi hakkında CHP meclis grubuna soru önergesi verdi. Bunun üzerine toplanan CHP divanı, partinin ıslah edilmesi yönünde görüş bildirdi. Ayrıca din eğitimi ve halkevlerinin millete mal edilmesi konuları da görüşüldü. Divan, aldığı bir kararla laikliğin korunmasına özel bir dikkat gösterilmesi koşuluyla Türkçe harflerle din öğretimini hükümetin düzenlemesine imkân tanıyan bir karar aldı.⁷⁶

DP'nin Hürriyet Misakı ve temel politikalarını bu sözleşme üzerine kurması CHP'yi endişelendirmişti. CHP, misak sonrasında kendi içinde otoriter ve ılımlı kanat olmak üzere muhalefete karşı takınılması gereken tavır bakımından fikir ayrılığına düştü. Cumhurbaşkanı İnönü, bir süre sonra iktidar-muhalefet arasındaki gerilimi düşürmek için duruma müdahale etmeye karar verdi.

Cumhurbaşkanı İnönü, Haziran ve Temmuz aylarında önce DP lideri Bayar'la ardından başbakan Peker'le Çankaya'da bir dizi görüşme yaptı.⁷⁷ İnönü, Çankaya Görüşmelerinde, DP'nin

73 "DP Kongresi, Bayar'ın Nutku...", *Vatan*, 8 Ocak 1947.

74 "Söz Alan Delegeler", *Vatan*, 9 Ocak 1947.

75 "Tarihi Bir Karar...", *Vatan*, 10 Ocak 1947. Alınan kararların kısa bir değerlendirmesi için bkz. Mümtaz Faik Fenik, "Hürriyet Misakı", *Vatan*, 12 Ocak 1947. CHP basını, yaptırımların milletin meclisine karşı yapılmasını şiddetle eleştirdi, hürriyet misakını garip ve anti-demokratik bularak alınan kararların muhalefetin totaliter zihniyetini gösterdiğini iddia etti. Nihat Erim, "Muhalefetin Totaliter Zihniyeti", *Ulus*, 2 Nisan 1947. Ana Davalar Komisyonu'nda çalışan Menderes'in parti içindeki aşırılara, yani meclisten çekilip sine-i millete dönmek isteyenlere karşı, Hürriyet Misakı'nı kabul ettirecek ılımlı bir yönetim göstermesi, Bayar'a göre, onun politikadaki yerini tayin etmiş, aynı zamanda bu ılımlı sonuç Türkiye demokrasisi için de önemli olmuştur. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 70.

76 "CHP Divanı Çalışmalarını Bitirdi", *Vatan*, 28 Ocak 1947. Eski İzmir Milletvekili Halil Mentеше de cumhurbaşkanı İnönü'ye CHP tüzüğüne demokratikleştirilmesini talep eden bir mektup yazdı. "Halil Mentеше Cumhurbaşkanına...", *Vatan*, 28 Şubat 1947.

77 İnönü, yaklaşık 1 ay boyunca başbakan ve muhalefet lideriyle görüşmeler yapmış, 11 Temmuz akşamı radyoda kesin beyannameyi yayınlamıştı. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, s. 181.

Hürriyet Misakı'nı ilan etmesinden sonra artan siyasi tansiyonu düşürmeye çalışıyordu. İnönü, görüşmeler sonrasında 12 Temmuz'da bir beyanname yayınladı. Beyanname, her iki parti temsilcisiyle yaptığı görüşmelerin bir özetini yaptı; iki partiye karşı eşit mesafede durduğunu söyledi. Muhalefetin güven duygusu içinde yaşamasının ve iktidarın kendisini ezme niyetinin olmaması gerektiğinin önemine değindi.⁷⁸ Cumhurbaşkanı'nın her iki parti arasında bir hakem görevi üstleneceğini bildirmesi ise iki parti kanadında olumlu karşılanmıştı.⁷⁹

Başbakan Peker, beyanname sonrası, önce grup toplantısında konuştu, ardından 35 kişilik bir grubun (35'ler) muhalefetine rağmen güvenoyu aldı ancak hemen sonrasında kabinesinden altı bakan istifa etti.⁸⁰ Bakanların Peker tarafından istifa ettirildiği ve istifa nedenlerinin çok partili meclis ortamında neden paylaşılmadığı eleştirileri yapılırken Recep Peker 9 Eylül tarihinde başbakanlıktan istifa etti.⁸¹ İnönü, Hasan Saka'yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Saka, muhalefet tarafından da uygun görülen bir isim olarak öne çıkıyordu. Başbakan Hasan Saka, yeni kabineyi 10 Eylül tarihinde kurdu; Peker kabinesinden 12 bakan ise yerlerinde kalmıştı.⁸²

12 Temmuz Beyanname'si ile CHP içindeki otoriter kanat yenilgiye uğramıştı. İnönü, tarafsız bir cumhurbaşkanı olduğunu göstermek istercesine her iki parti arasında hakem rolü üstleneceğini bildirince Recep Peker, 1930'lu yıllardakine benzer biçimde bir kez daha görevinden ayrılmak zorunda kaldı.⁸³ Ancak sadece CHP içinde tartışmalar yaşanmıyordu;

78 Beyanname için bkz. "İnönü'nün Beyannameleri", Tanin, 12 Temmuz 1947. Toker, 3 Temmuz'da, yayınlanan metinden önceki surette İnönü'nün hakemlik rolünü daha kuvvetli yapabilmesi için CHP başkanlığını bırakacağıının yazılı olduğunu ancak buna CHP içinden büyük itirazlar gelince bundan vazgeçildiğini belirtiyor. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 185.

79 Beyannamenin İnönü'nün siyaset becerisi olduğunu anlatan bir yazı için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Cumhurbaşkanı'nın Beyanları", Tanin, 13 Temmuz 1947. Bayar'a göre, Peker, baştan beri DP'yi gerçek bir muhalefet gibi görmemiş, onu, gölge muhalefet, iktidar uydusu yapmak istemişti. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 81. Eroğlu, İnönü'nün, sertlik yanlısı Peker hükümeti ile DP'liler arasında DP'lilerin iddia ettiği baskıyı inkâr etmemesi bakımından DP'lilerden yana tavır aldığını belirtmektedir. Cem Eroğlu, *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, s. 59.

80 İçişleri, ekonomi, milli savunma, ticaret, tarım ve çalışma bakanları değişti. "Peker Kabinesinden Altı Bakan İstifa Etti", *Tanin*, 4 Eylül 1947. Ancak istifa ettirilen bakanların Peker tarafından azledildiği ve bu durumun çok partili yaşamın siyaset dinamiği ile örtüşmediği iddia ediliyordu. Hüseyin Cahit Yalçın, "Kabinede Değişiklik", *Tanin*, 6 Eylül 1947. 35'ler, Peker'e güvenoylamasında red oyu verenler CHP içindeki İnönü'ye yakın olan ılımlılardı. Ancak bu 35'ler, CHP Meclis Grubu'ndaki güvenoylaması öncesinde oluşmamıştı; bunlar güvenoylamasında ortaya çıktılar ve sonrasında 35'ler olarak anıldılar. 35'ler, tek-parti rejimini savunanlara göre daha ılımlı, CHP içinde ve ülkede demokratik dönüşümün gerçekleşebileceğini düşünen ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin yumuşaması gerektiğini savunan parti içindeki nispeten genç Kemalistlerdi. Konumuz açısından önemli bir detay olarak bu grup, parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının ayrılması gerektiğini savunanlardan oluşuyordu. Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 48, Güz 2011, s. 858-859.

81 Peker'in istifa mektubunda sağlık gerekçeleri neden olarak gösterildi. "Recep Peker Sihhi Sebepden Çekildi", *Tanin*, 10 Eylül 1947. Toker'e göre, Peker'in istifası CHP içindeki aşırı-ılımlılar çatışmasında ılımlıların zaferiyle sonuçlanan parti içi hizipleşmenin bir sonucuydu. 35'lerin listesi ve bu dönemdeki hizipleşmenin detayları için bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 195-210; Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", s. 839-867.

82 Yeni kabinede Dışişlerine Necmettin Sadak, Bayındırlığa ise Kasım Gülek getirildi. Bkz. "Yeni Kabine", *Tanin*, 11 Eylül 1947.

83 Peker'e göre Cumhurbaşkanı İnönü, hükümet politikasına dışarıdan müdahale edemezdi, hakemlik rolü anti-

DP içinde de iktidara takınılması gereken tavır bakımından otoriter ve ılımlı olarak iki kanadın mücadelesi yaşanıyordu.⁸⁴ DP içinden ayrılan bir grubun kurduğu Millet Partisi (MP), DP'yi 12 Temmuz Beyannamesinin ardından 'muvazaa' yoluna saptığı ve parti içinde tasfiyeye giriştiği için eleştiriyor; DP ise MP'yi asılsız eleştirilerde bulunmak, partiyi bölmeye çalışmak ve hürriyet cephesine zarar vererek muhalefeti soysuzlaştırmaya çalışmakla suçluyordu, ayrıca muhalefetin bu şartlarda asla birleşmeyeceğine vurgu yapıyordu.⁸⁵

MP, 1954 yılında kapatılana kadar ve daha sonra da yeni ismiyle hem CHP hem de DP'ye karşı oldukça sert bir muhalefet örneği gösterecekti. Hatta İnönü'nün tek parti dönemindeki siyasetine getirdikleri eleştiriler oldukça çarpıcıydı ve halkın gözünde İnönü'nün eleştirilebileceği düşüncesinin oluşmasında etkili olmuşlardı.⁸⁶ DP ise amaçlarının genel seçimde iktidara gelmek olduğunu yineliyor ancak iktidar partisinin gerek seçim kanununda gerekse de diğer anti-demokratik kanunlarda değişikliğe gitmediğini tekrarlayarak eleştirilerini sürdürüyordu.

Hasan Saka'nın başkanlığındaki hükümet ise zor günler geçiriyordu, mecliste bütçe tartışmaları sırasında yumruklu bir kavga olayı dahi yaşanmıştı ve nihayet hükümet, ekonomik ve mali nedenlerden dolayı yapılan eleştirilere daha fazla dayanamadı ve ocak ayında istifa etti.⁸⁷ Yeni kabineyi Şemsettin Günaltay kurdu. Günaltay kabinesinin öne çıkan özelliği, Recep Peker'i başbakanlıktan istifaya zorlayan ve parti içindeki 35'ler diye anılan genç grubun büyük kısmının bakanlığa getirilmesiydi. Parti içindeki aşırıların Hilmi Uran'ı başbakan yapmak istediği ancak bunda başarılı olamadıkları söyleniyordu. Dolayısıyla Günaltay, bir anlamda ılımlıların başbakan olarak görmek istedikleri birisiydi.

Siyasi gündem hızlı değişiyordu, artık partilerin önünde 1950 genel seçimi heyecanı vardı. Kamuoyu seçim merkezli şekillenirken DP İkinci Kongresi, 20-27 Haziran 1949'da Ankara'da toplandı.⁸⁸ Kongrenin açılışında Celal Bayar, DP Genel İdare Kurulu'nun raporunu okudu. Raporda, Hürriyet Misakının gerçekleştirilmesinin uğradığı zorluklara, partiden ayrılarak

demokratik bir usuldü ve hakem seçim zamanında ancak ulus olabilirdi. Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", s. 147.

84 Bayar'a göre, 12 Temmuz Beyannamesi olmasa bile Genel İdare Kurulu içindeki mizaç anlaşmazlıkları, her şekilde bir ayrılıkla sonuçlanacaktı. Bayar, kendilerinin masumiyet ve samimiyetin daha güçlü bir silah olduğuna inandıklarını, ayrılanların ise 'dişe diş, başa baş' dediklerini belirtiyor ve siyasetlerini ayrılanlar gibi ayarlamış olsalar Türk demokrasisinin oldukça zarar göreceğini iddia ediyor. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 90-91.

85 "İki Muhallif Parti Arasındaki Tartışma", *Kudret*, 24 Ağustos 1948.

86 F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 84.

87 1949 yılı bütçesinin hazırlanamaması, lüks vergisinin kaldırılması, kazanç vergisinin mecliste kabul edilmemesi gibi nedenler istifaya gerekçe olarak gösteriliyordu. Ancak istifanın arkasında kabine içindeki anlaşmazlıklar ve parti içindeki hizipleşmeler vardı. Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek kendisine teklif edilen devlet bakanlığını da beraber yürütmek istemiş, bundan ötürü Nihat Erim ile tartışmıştı. Erim de kendisine, bakanlıkların ikisini de bırakması gerektiğini söylemişti. Daha sonra, Bayındırlık Bakanı Erim, Saka'nın kabineyi tutamadığını, meclisin de hükümetin arkasında olmadığını belirterek Saka'ya istifa etmesi gerektiğini söylemişti. Saka direnmiş ancak bir kaç bakanla birlikte (Tekel Bakanı ve Millî Eğitim Bakanı) Erim cebindeki istifa mektubunu Saka'ya verince Saka da hükümetle çalışmanın imkânı olmadığını anlamış ve istifa etmişti. Aslında Saka'dan ziyade Nihat Erim'in hamleleri ve kabine içindeki istifalar hükümetin istifasına yol açmıştı. "Saka Kabinesinin Asıl İstifa Nedeni", *Tan*, 19 Ocak 1949.

88 "Kongrenin Açılışı", *Vatan*, 21 Haziran 1949.

hizipleşenlerin ihanetine değiniliyor ve DP'nin ihtilal metotları kullandığı iddialarına yanıt olarak 21 Temmuz 1946 seçimlerinin siyasi bir irtica ve bir kuvvet darbesi olduğu belirtiliyordu. Bayar, 21 Temmuz seçimleri gibi bir seçimin bir daha gerçekleşmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını söylüyor hatta ölümü bile göze aldıklarını söylüyordu.⁸⁹ Ancak kongreden çıkan düşünce, kanun dışı herhangi bir yola sapsadan parlamenter demokrasiye uygun hareket ederek muhalefete devam etmek ve seçimde başarılı olmak oldu.⁹⁰ DP, tüzük ve programında bazı değişiklikler yaptı.⁹¹ Tüzüğe göre partinin en yüksek organı olan Büyük Kongre, iki yılda bir toplanacaktı.⁹² Tüzükte, Genel Kurula yine yüzde yirmi oranında milletvekili adayı gösterme hakkı tanındı.⁹³ DP'nin 1946-50 arasındaki temel davalarından biri olan parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının aynı kişide toplanması sorunu tüzükte ifadesini buldu. Buna göre, DP iktidara gelirse genel başkanlıkla cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılacağı, parti başkanı cumhurbaşkanı seçilirse parti başkanlığından çekileceği kabul edildi.⁹⁴ Ana Davalar Komisyonu raporuna göre, demokrasi mücadelesinin Hürriyet Misakı'na uygun olarak yapılmasına karar verildi. Ayrıca işçi sendikalarına grev hakkının tanınması kabul edildi. Programın 14. maddesinde laikliğin tanımı yapıldı; parti, laiklikten din karşıtlığını değil, aksine din özgürlüğünü anlıyor ve dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkıyordu.⁹⁵ Ana Davalar Komisyonu'nun raporunda yer alan ve siyasete kanunsuz yollara devam edilmesi halinde vatandaşın haklarını anayasal çerçevede aramasını öneren '*Milli Husumet Anti*' ise iktidarın sert şekilde karşılık vermesine neden oldu ve karşılıklı beyannameler yayınlandı.⁹⁶

Kasım ayındaki meclis açılışında konuşan İnönü, demokratik bir seçim yapılabilmesi için güvenli bir seçim kanunu olması gerektiğini ve siyasi faaliyetlerin kanun içinde kalması

89 Yaklaşık 1500 delegenin toplandığı kongre coşku ve heyecanla başlamıştı ancak altı günlük kongrede gösteriler, okunan telgraflar, gündem tartışmaları ve teşkilat seçimlerinden dolayı ülke meseleleri yeterince konuşulup tartışılmamıştı ve kongrenin son gününe yansıyan bu hayal kırıklığı dolayısıyla kapanışta ancak 150 kadar delege yer almıştı. Rapor ve kongredeki konuşmalar için bkz. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, Yayınevi belirtilmemiş, Ankara, 1949.

90 Kongrede Bayar, yeniden başkanlığa seçildi. "DP Genel Kurulu Seçimi", *Tan*, 25 Haziran 1949.

91 Tüzük, 86 maddeden, program ise 88 maddeden oluşmaktaydı. *Demokrat Parti Tüzük ve Program* (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.

92 *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Büyük Kongre, Madde 12, s. 11.

93 Genel İdare Kurulu, milletvekili belirleme oranının yüzde 25 olmasını istemesine rağmen yurdun çeşitli bölgelerinden gelmiş delegelerin itirazı sonucu oran yüzde 20'de kaldı. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, s. 91.

94 Bkz. *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Parti Başkanı, Madde 18, s. 13.

95 *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Umumi Prensipier, Madde 14, s. 50.

96 DP, bu ant'a "Milli Teminat Misakı"; CHP ise "Milli Husumet Andı" adını vermişti. DP, bu beyannameyi 'meşru hakların ve meşruiyetin müdafaası' olarak değerlendiriyordu. Milli Husumet Ant'ı için bkz. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, s. 103-104. Kongre sonrasında "Müstakil ve Öz Demokratlar" partiden ayrılarak MP'ye katıldı. "DP Kongresi Sona Erdi", *Tan*, 26 Haziran 1949. Bayar, partiden ayrılan bu gruplar için "Bütün bu olup bitenler ancak bir parti ihaneti olarak vasıflandırılabilir" dedi. *DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, s. 18. Bayar'a göre, Hürriyet Andı (Milli Tesanüt Andı), kısaca, 'milletin önüne çıkmayın' demektir. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 98.

gerektiğini söyledi. Nihayet CHP meclis grubu, seçimlere yargı güvencesi getirilmesi esasını aralık ayında kabul etti. 1950 yılının Ocak ayında, DP istişari kongresi toplandı; kongrede Milli Husumet Antı vurgusu yeniden yapıldı ve vatandaşlara herhangi bir haksızlıkla karşılaşmaları halinde anayasanın kendilerine sağladığı hükümlere dayanarak haklarını arama çağrısı yapıldı.⁹⁷ Kongrede yayınlanan bildiri de, iktidarın seçim öncesinde haksız tecavüz, tehdit ve baskı politikası takip ettiği, bunun ülke için zararlı olduğu belirtildi. Demokratik ve dürüst bir seçimle işbaşına geçmek için hukuk kuralları içinde mücadele edileceği ifade edildi.⁹⁸ Şubat ayında seçim kanunu tasarısı mecliste görüşülmeye başladı ve tasarı etrafında sert tartışmalar yaşandı. Sonunda meclis 16 Şubat'ta yeni seçim kanununu kabul etti. '*Kapalı oy gizli sayım*', '*yargı güvencesi*', '*toplantı ve propaganda*' özgürlükleri artık kabul edilmişti.⁹⁹ 1950 seçimlerine giden yolda seçim kanunu kısmen de olsa demokratikleştirilmiş oldu. Böylelikle 1946-1950 arasındaki muhalefet döneminde DP, çok partili sistemin önemli bir kurucusu olmakla kalmıyor anayasanın demokratikleşmesi bakımından da Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahip oluyordu.

Sonuç

Türkiye'de 1946 yılında dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yönlendirmesiyle üçüncü kez ve bu defa başarılı olmak suretiyle çok-partili bir deneme daha gerçekleştirilmiştir. Çok-partili sisteme geçişte iç ve dış faktörler kadar CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çok-partili sistemin başaktörleri ise CHP içinden çıkan bir muhalefete liderlik eden Dörtlü Takrir sahibi milletvekilleri olmuştur. Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın kurduğu DP, 1946-1950 yıllarında yalnızca çok partili sisteme geçişte önemli bir parti olmamış aynı zamanda anayasanın demokratikleştirilmesi ve CHP'nin tek partili dönemden kalma otoriter uygulamalarının yumuşatılmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda DP'nin ilk kongresinde kabul edilen Hürriyet Misakı hem DP muhalefetinin hem de dönemin anayasal sorunlarının merkezini oluşturmuştur. Hürriyet Misak'ında, anayasanın demokratikleştirilmesi, seçim kanununun değiştirilmesi ve parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılması gibi üç temel madde yer almış ve bu konular çok partili dönemde DP muhalefetinin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Özellikle Basın Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, sıkıyönetimin kaldırılması, Cemiyetler Kanunu, Seçim Kanunu gibi vatandaşın ve siyasal partilerin temel özgürlük alanlarına dair olan konularda demokratik adımlar atılması DP'nin siyasal tarihimizde yaptığı önemli katkılar olmuş ve 1950 seçimleri öncesinde kısmen de olsa tek parti döneminde kalma otoriter uygulamalar rafa kaldırılmıştır. Bu bakımdan 1946-1950 arasındaki DP muhalefeti Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönem olmuştur.

97 İstişari kongre, parti tüzüğü'nün 20. maddesi gereğince yılda iki kez yapılması planlanan toplantılardır. "DP'nin İstişari Kongresi...", *Tan*, 9 Ocak 1950.

98 "DP İstişari Kongresinin Kararları", *Tan*, 13 Ocak 1950.

99 "Meclis Seçim Kanununu Kabul Etti", *Vatan*, 17 Şubat 1950.

Kaynaklar

1. Gazeteler

Akşam
Kudret
Ulus
Tanin
Tasvir
Vatan
Vakit
Zafer

2. Kitap, Makale ve Tezler

- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005.
- Akıncı, Abdulvahap ve Usta, Sefa. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (29), 2015.
- Akın, Fehmi. *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Akkerman, Naki Cevat. *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.
- Akpınar, Şükran. "Milli Şef Dönemi'nde Babıali'nin Varolma Mücadelesi ve Muhalif Bakışın Bedii Faik'in Yazılarından Tahlili", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Atay, Falih Rıfki. "Celal Bayar'ın İki Demeci Üzerine", *Ulus*, 8 Mayıs 1946.
- Atay, Falih Rıfki. "Yeni Parti Etrafında", *Ulus*, 9 Ocak 1946.
- Baban, Cihat. "Hatay'daki Hasbihal...", *Tasvir*, 13 Ekim 1946.
- Başgil, Ali Fuat. "Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksikleri", *Vatan*, 20 Aralık 1946.
- Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Birinci Basım, Baha Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.
- Belge, Burhan. "İkinci Parti Meselesi", *Tanin*, 5 Haziran 1945.
- Bozkurt, Celal. *Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü, Siyaset Tarihimizde CHP*, Yayınevi belirtilmemiş, İstanbul, 1969.
- Burçak, Rıfki Salim "Sayın Erime Cevap", *Zafer*, 24 Şubat 1951.
- DP Kongresi, Demokrat Parti II. Büyük Kongresinin Havasını da Aksettiren Bir Röportaj Serisi, Nasıl Açıldı, Neler Konuşuldu, Ne Kararlar Alındı?*, Yayınevi belirtilmemiş, Ankara, 1949.
- Demokrat Parti Tüzük ve Program* (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.
- Demokrat Parti Programı 1946*.
- Deringil, Selim "II. Dünya Savaşı ve Türkiye-Hasta Adam'ın Dinç Evlatları", *Toplumsal Tarih*, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004.
- Erim, Nihat. "Muhalefetin Totaliter Zihniyeti", *Ulus*, 2 Nisan 1947.
- Erim, Nihat. "Devlet ve Parti Başkanlıkları", *Ulus*, 16 Mayıs 1946.
- Eroğul, Cem *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

- Eroğul, Cem “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (içinde), Der. Irvin Cemil Schink ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2013.
- Fenik, Mümtaz Faik. “Devlet Başkanlığı ve Partiler”, *Vatan*, 13 Ekim 1946.
- Hatiboğlu, Şevket Raşit “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu...”, *Ulus*, 17 Haziran 1945.
- Karabacak, Abdullah. *1946 Yılında Anti Demokratik Kanunlar Üzerinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Bunların Basın ve Kamuoyunda Yansımaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.143, dipnot 86.
- Keyder, Çağlar Pamuk, Şevket “1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, *Yapıt*, Sayı 8, Aralık-Ocak 1984-1985.
- Kılıçoğlu, Hakkı. “Parti İştahlısı”, *Tanin*, 17 Haziran 1945.
- Koçak, Cemil. “Milli Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı”, *Kekibeç*, Sayı 2, 1995.
- Köprülü, M. Fuat. “Açık Konuşalım!”, *Vatan*, 25 Ağustos 1945.
- Köprülü, M. Fuat. “Yalancının Mumu”, *Vatan*, 7 Eylül 1945.
- Köprülü, M. Fuat. “Demokrasi Düşmanları”, *Vatan*, 25 Eylül 1945.
- Koçak, Cemil. “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 4: Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980).
- Safa, Peyami. “Bizdeki Demokrasi Kapışması”, *Vakit*, 17 Haziran 1946.
- Safa, Peyami. “Atatürk, İnönü ve Celal Bayar”, *Vakit*, 18 Temmuz 1946.
- Sertoğlu, Murat. “Siyasi Parti Mi, Yoksa Tröst Mü?”, *Tanin*, 17 Mart 1946.
- Tekeli, Esat. “DP, HP'nin Sağında mı, Solunda mı?”, *Vakit*, 7 Mayıs 1946.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Genişletilmiş 2. Basım, Yurt Yay., Ankara, 1986.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Üçüncü Basım, 1990.
- Toprak, Zafer. “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu, II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu”, *Toplumsal Tarih*, Cilt 20, Sayı 121, Ocak 2004, 74-75.
- Tökin, F. Hüsrev. *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- Tuncer, Erol. *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV, Ankara, 2003.
- Unat, Kadri. “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 48, Güz 2011.
- Us, Asım. “DP ve Cumhurbaşkanlığı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1946.
- Us, Asım. “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi”, *Vakit*, 23 Haziran 1946.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. “Yeni Partinin Teşekkülü”, *Tanin*, 10 Ocak 1946.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. “Kabinede Değişiklik”, *Tanin*, 6 Eylül 1947.
- Yalman, Ahmet Emin “Halk Partisi Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu’ya”, *Vatan*, 23 Eylül 1945.
- Yalman, Ahmet Emin. “Kırılan Emniyet”, *Vatan*, 24 Temmuz 1946.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4, Rey Yayınları, İstanbul.
- Yalman, Ahmet Emin. “Devlet ve Parti”, *Vatan*, 17 Temmuz 1946.
- Yeşil, Ahmet. *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Yetkin, Çetin. *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1983.